

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.8, april 2016

Indledningen er redigeret af Klaus Nielsen og Kim Steen Ravn

Tilsyn ved dr.phil. Johnny Kondrup

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredegørelse og faksimiler på [www.grundtvigsværker.dk](http://www.grundtvigsværker.dk)

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2025

## Indledning til

“Henrik Steffens” ,  
“Var Morten Luther en Christen, eller var  
han en Kjætter?”

og

“[Anmeldelse af] Om den falske Theologie og  
den Sande Tro”

ved Kristoffer Garne

### Indhold

- 1 Anledning
- 2 Grundtvigs syn på Steffens før 1823
- 3 Henrik Steffens' stemme fra menigheden
- 4 Grundtvigs læsning af Steffens
  - 4.1 Udkast til et forsvarsskrift
- 5 Polemikken med Høst
- 6 Grundtvigs anmeldelse af Steffens
- 7 Grundtvigs forhold til Steffens
- 8 Anvendt litteratur

### 1 Anledning

I april 1823 udkom *Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben. Eine Stimme aus der Gemeinde durch Henrich Steffens*. Med dette værk trådte Henrich Steffens frem som forsvarer af den lutherske kristendom. Værket skulle få betydning for Grundtvig, som dog først reagerede offentligt på det, da der i april 1824 udbrød en polemik om Steffens forårsaget af et indlæg af dr.jur. Jens Krag Høst i *Dagen* 17. april

1824. "Henrik Steffens" og "Var Morten Luther en Christen, eller var han en Kjætter?" fra *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* 24. april og 4. maj 1824 var Grundtvigs indlæg i denne polemik, hvor også F.C. Sibbern deltog med et forsvar for Steffens i *Dagen* 26. april 1824. I 1825 blev Steffens' værk oversat til dansk. Grundtvig anmeldte rosende oversættelsen i 3. bind af *Theologisk Maanedsskrift* 1825, mens hans modstander H.N. Clausen ikke var begejstret for den.

## 2 Grundtvigs syn på Steffens før 1823

I sine unge dage var Grundtvig dybt påvirket af Henrich Steffens' romantik, sådan som den kommer til udtryk i *Indledning til filosofiske Forelæsninger* fra 1803. I ungdomsforfatterskabet i årene 1806-1810 ([se indledningen til \*Om Religion og Liturgie\*](#)) var påvirkningen tydeligst, men også efter det såkaldte kristelige gennembrud i 1810 (se indledningen til *Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?*) var påvirkningen til stede i form af en selvstændig, bibelsk udformning af Steffens' historiefilosofi (Michelsen 1954, s. 188-235). I *Kort Begreb af Verdens Krønike* fra 1812 skrev Grundtvig bl.a. følgende om Steffens' betydning.

Han kom og svandt som et Luftsyn [...] og mangt et Frøkorn, som han udstrødte, er vist under Guds Velsignelse i Stilhed opvoxet til at bære god Frugt. Bort maatte han i Guds Navn, men vilde han udgære til en ret, rolig Kristen, maatte vel Danmark og Norge kappes om, at hjembyde denne, deres fælles kostelige Fostersøn. Hæderlig skal i al Fald hans Ihukommelse bevares, indtil Norden glemmer den store Skjald, hvis Harpeslag har forherliget det ny Aarhundrede. (Grundtvig 1812, s. 353).

I 1812 drømte Grundtvig altså om, at Steffens skulle finde en vej fra romantik til lutherdom, ligesom han selv havde gjort det. Det var netop, hvad der skete i 1823. Derfor kan Grundtvig i det første af sine indlæg mod Høst skrive, at han i 1812 "udsagde det Ønske og Haab, jeg nu med Glæde seer opfyldes" (Grundtvig 1824a, sp. 519).

## 3 Henrik Steffens' stemme fra menigheden

Henrich Steffens havde siden 1811 været professor i Breslau i Prøjsen, det nuværende Wrocław i Polen. Her var han blevet venner med sin teologiske professorkollega J.G. Scheibel. Scheibel var desuden præst for den lutherske menighed, som Steffens blev medlem af og i 1823 lod sin eneste datter døbe i. Samme år var Scheibel endt i et regulært stormvejr, fordi han havde modsat sig indoptagelsen af menigheden i den prøjsiske union, dvs. sammenslutningen af de protestantiske kirkesamfund, og skarpt havde kritiseret den nye alterbog, som især udviskede forskellene mellem det calviniske (symbolske) og lutherske (realpræsentske) syn på nadveren. Sagen og Steffens' involvering i den er beskrevet i Ludolphy 1962.

Steffens' værk, der på dansk fik titlen *Om den falske Theologie og den sande Troe, en Stemme fra Menigheden*, udkom som et indlæg i sagen omkring Scheibel. Værket var dog lige så meget et principielt opgør med den falske teologi. Steffens forsøgte her at formulere sit syn på den lutherske kristendom i menigheden i relation til sin egen romantiske naturfilosofi. Således fremtræder værket indirekte som et opgør med den

teologi, der udgik fra Friedrich Schleiermacher (Hultberg 1981, s. 56 f.). I et brev til J.P. Mynster skrev Steffens ved udgivelsen, at bogen ud over opgøret med den subjektivistiske teologi fra Schleiermacher også indeholdt forfatterens indre historie (Mynster 1862, s. 85-90).

En lang række punkter ved værket vakte genklang hos Grundtvig. Det gjaldt især opgøret med oplysningstidens insisteren på fornuftens forrang for fantasien, fastholdelsen af det lutherske bibelsyn og den bogstavelige tolkning samt en romantisk forståelse af oplysning, der ikke foragter kunst og videnskab af kristelige hensyn. Men især var det Steffens' indre historie, vejen fra romantik til lutherdom, der vakte Grundtvigs interesse. Det bragte ham ind i en fase af selvbesindelse.

## 4 Grundtvigs læsning af Steffens

Grundtvig læste Steffens' bog om den sande tro og den falske teologi i september eller oktober 1823 (Thaning 1953, s. 36). I et brev til Steffens beskrev han sin umiddelbare og overvejende positive opfattelse, men sluttede med en mismodig klagesang over samtidens åndløshed (Grundtvig 1924-1926, bind 2, s. 75). Af samme grund blev brevet formentligt aldrig sendt. I stedet gav Grundtvig sig i kast med at skrive sit eget forsvarsskrift for kristendommen, inspireret af læsningen af Steffens. Skønt han i to breve fra november 1823 kan skrive, at han snart vil lade en bog om kristendommen udkomme (Grundtvig 1924-1926, bind 2, s. 67 f.), lykkedes det ham ikke at færdiggøre den.

### 4.1 Udkast til et forsvarsskrift

Der er bevaret en lang række udkast til denne bog. De er af meget forskellig art og eksperimenterer med forskellige former. Udkastene er båret af en polemik mod den rationalistiske teologi, kredser især om spørgsmålet om bibelfortolkning og historien, og er præget af læsningen af Steffens foruden Grundtvigs opdagelse af Irenæus. Inden begyndelsen af det nye kirkeår oplevede Grundtvig en slags åndelig fornyelse i sin præstegerning, som man kan se spor af i prædikenen til 1. søndag i advent (Grundtvig 1983, s. 7).

I det nye kirkeår begynder udkastene at bære præg af en selvransagelse, formentligt fordi Grundtvig har spurgt sig selv, hvordan hans egen vej fra romantik til kristendom adskilte sig fra Steffens'. Af disse udkast er flere blevet udgivet posthumt. Det gælder en lille roman (Grundtvig 1948), en dialog mellem en præst og en tilhører (Grundtvig 1886) og dele af den fiktive "Brevveksling mellem Christianshavn og Nørrejylland" (Grundtvig 1906, s. 228-236 og Toldberg 1950, s. 229-233). De fleste af Grundtvigs udkast fra årene 1823-1825 er behandlet i Henning Høirups *Grundtvigs Syn på Tro og Erkendelse* (1949, s. 159-248). Der kan dog stilles spørgsmål til enkelte af Høirups vurderinger og dateringer.

Det sidste af disse udkast er den nævnte brevveksling, som Grundtvig arbejdede på under polemikken med Høst. Denne polemik fik ham til at genlæse Steffens' filosofiske forelæsninger fra 1803. Det medførte en række ændringer i brevvekslingens karakter, hvorefter Grundtvig opgav arbejdet. I stedet for at fortsætte

udkastene skrev han *Nyaars-Morgen*, som oprindeligt var dedikeret til “Lynilds-Manden *Hendrik Steffens*, min Vækker og Frænde” (Grundtvig 1901, s. 210). I fortalen til *Nyaars-Morgen* skrev han bl.a. om, hvordan han aldrig blev tilfreds med formen på sit forsvarsskrift og først oplevede en fornyelse som skribent, da han greb digterpenneren (Grundtvig 1824b, s. XIV-XV).

## 5 Polemikken med Høst

Skønt Grundtvig havde arbejdet intenst med teologiske afhandlinger siden oktober 1823 og havde været præst i Vor Frelzers Kirke siden december 1822, var de to indlæg mod Høst hans første offentlige teologiske fremtræden i lang tid. Her fik Grundtvig lejlighed til at formulere den teologi, som han senere udfoldede i *Theologisk Maanedsskrift* i årene 1825-1827. Han mente, at erfaringen kunne bekræfte kristendommen ved at benægte dens modsætning og ved at se på dens virkninger i historien. Denne forståelse bunder i, som Henning Høirup har beskrevet det, at Grundtvig anså formallogikkens principper om modsigelsens og årsagernes grundsætninger for at være metafysiske love, der kan henføres til Gud (Høirup 1949). Grundtvig formulerer her for første gang sin forestilling om åndelige følelser (Grell 1980, s. 101-103).

I det andet af sine indlæg opfinder Grundtvig sondringen mellem sand kristendom, som må være hvad Kristus har lært, og kristendommens sandhed, som må være et samvittighedsspørgsmål. Sondringen udfoldede han senere i de to afhandlinger “Om den sande Christendom” og “Om Christendommens Sandhed” fra 1826-1827. Det var denne sondring, der bragte ham til den mageløse opdagelse af trosbekendelsen og sakramenterne som kirkens grundvold (Thaning 1981).

Denne teologi blev fremskrevet i arbejdet med et forsvarsskrift i forlængelse af Steffens' værk om den falske teologi og den sande tro. Derfor var det en oplagt mulighed for Grundtvig at forsvare sit kristendomssyn i samme ombæring, som han forsvarede Steffens mod Høst, hvis angreb væsentligt var en oversættelse af en tysk anmeldelse tilsat en række spydigheder (refereret i Grundtvig 1906, s. 224). Som nævnt medførte polemikken en genlæsning af Steffens' forelæsninger, hvilket førte til *Nyaars-Morgen* i 1824 og året efter til *Kirkens Gienmæle*. Da der igen udbrød polemik om Steffens i 1825, var Grundtvig allerede et andet sted end i 1824 (Garne 2016, s. 79-185).

## 6 Grundtvigs anmeldelse af Steffens

Med H.N. Clausens *Protestantismens og Catholicismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus* fra 1825 fik Grundtvig en falsk teologi i hænde, på samme måde som Steffens havde haft det med Schleiermacher. Den strid, Clausen og Grundtvig førte fra 1825 og frem ([se indledningen til Kirkens Gienmæle](#)), udfoldede sig også i deres vurdering af Steffens.

Clausen havde anmeldt Steffens' værk over tre numre af *Dansk Litteratur-Tidende*, og hans konklusion var, at det ikke burde have været udgivet, fordi det skadede kirken og

teologien (Clausen 1825b, s. 669). Inden da havde han i sit af Grundtvig forkætrede værk skældt Steffens hæder og ære fra (Clausen 1825a, s. 356 f.). Det var baggrunden for, at Grundtvig i sin anmeldelse af den danske oversættelse knyttede an til Clausen.

Derudover er det især værd at bemærke to ting i Grundtvigs anmeldelse. For det første at han kan udlægge Steffens, sådan at hans ord om “Tro paa Troen” kommer til at pege på Grundtvigs egen opdagelse af trosbekendelsen. For det andet, at Grundtvig tilslutter sig Steffens' forestilling om nadveren som det vigtigste for menigheden. Med disse to punkter får Grundtvig understreget, at hans nye kirkelige anskuelse, der anser trosbekendelsen og sakramenterne for det væsentlige, er undfanget i forlængelse af læsningen af Steffens. At Grundtvig også har visse udeståender med Steffens, kan aflæses i de øvrige kritiske bemærkninger og den undertiden overbærende tone. Det afspejler tillige det personlige forhold, som de stod i på denne tid.

## 7 Grundtvigs forhold til Steffens

Som Grundtvig gjorde opmærksom på i polemikken med Høst, var han overbevist om, at der eksisterede en sammenhæng mellem den romantiske anelse fra 1803 og den lutherske kristendomsforståelse fra 1823. Både hos ham selv og hos Steffens. Derfor havde han også tidligere i deres brevveksling, uden det store held, forsøgt at vinde Steffens for sin særlige forestilling om sammenhængen mellem danskhed og kristendom (Grundtvig 1924-1926, bind 1, s. 498-502; se også Lundgreen-Nielsen 1999).

Med Steffens' værk vandt Grundtvig nye forhåbninger om et bedre forhold mellem de to. Skønt han havde fjernet dedikationen til Steffens fra *Nyaars-Morgen*, håbede han på, at de kunne komme til forståelse. Især var han forventningsfuld, da Steffens i sensommeren 1824 besøgte København. Det gør han rede for i sin brevveksling med B.S. Ingenmann (Grundtvig og Ingemann 1882, s. 23). Heraf fremgår det også, at forventningerne ikke blev indfriet; Steffens satte pris på Grundtvigs prædikenkunst, men havde ellers ikke meget til overs for hans forfatterskab (1882, s. 35).

Da Steffens var rejst igen, sendte Grundtvig ham et ultimatum, hvori han en sidste gang gjorde rede for sine opfattelser og bad Steffens overveje sit standpunkt nok en gang (1882, s. 35; se også Grundtvig 1924-1926, bind 2, s. 90). Der er kun bevaret en sparsom brevveksling fra de senere år, men de er tilsyneladende endt i en venlig, men overfladisk forståelse med hinanden. Dette afspejles i Grundtvigs behandling af Steffens i hans historieskrivning (Lundgreen-Nielsen 1999, s. 80-82). Af Steffens selvbiografi fremgår det, at han misforstår væsentlige dele af Grundtvigs teologi og skoser hans “Ultradanismus” (Steffens 1845, s. 249).

Først da Steffens er død i 1845, kan Grundtvig gøre regnskabet op, hvilket sker i mindedigtet “Henrich Steffens”, nu bedre kendt som “Lynildsmand”. Da er det Grundtvig, der fortæller historien, og da vælger han endnu engang at tilskrive Steffens afgørende betydning (Lundgreen-Nielsen 1999, s. 82-85).

## 8 Anvendt litteratur

- Clausen, H.N. (1825a) *Chatholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. København.
- Clausen, H.N. (1825b) “[Anmeldelse af] Om den falske Theologie og den sande Tro. En Stemme af Menigheden ved Henrik Steffens” i *Dansk Litteratur-Tidende*, nr. 40, s. 625-640, nr. 41, s. 641-656 og nr. 42, s. 657-671. København.
- Garne, Kristoffer (2016) *Romantik og kristendom belyst gennem Grundtvigs andet møde med Steffens*. København.
- Grell, Helge (1980) *Skaberordet og billedordet. Studier over Grundtvigs teologi om ordet*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1812) *Kort Begreb af Verdens Krønike, betragtet i Sammenhæng*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1824a) “Henrik Steffens” i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, nr. 33, 24. april, sp. 513-521. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1824b) *Nyaars-Morgen. Et Rim*. København.
- Grundtvig, N.F.S. & B.S. Ingemann (1882) *Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859*, udg. Svend Grundtvig. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1886) “Præsten og tilhøreren. Dialog” i *Dansk Kirketidende*, nr. 16-19. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1901) *Nyaars-Morgen*, udg. Holger Begtrup. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1906) *Udvalgte Skrifter*, bind 4, udg. Holger Begtrup. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1924-1926) *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig 1-2*, udg. Georg Christensen & Stener Grundtvig. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1948) “Pilegrimen og Pilegrimen fra Zante. Grundtvigs Udkast til en apologetisk Fortælling”, udg. Henning Høirup i *Grundtvig Studier*, s. 7-31. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1983) *Grundtvigs Prædikener 1-12*, udg. Christian Thodberg, bind 2. København.
- Hultberg, Helge (1981) *Den ældre Henrich Steffens 1811-1845*. København.
- Høirup, Henning (1949) *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*. København.

- Ludolphy, Ingetraut (1962) *Heinrich Steffens. Sein Verhältnis zu den Lutheranern und sein Anteil an Entstehung und Schicksal der altlutherischen Gemeinde in Breslau*. Berlin.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1999) "Grundtvig und Steffens. Die Wechselwirkung zwei berühmter Vettern" i *Henrik Steffens – Vermittler zwischen Natur und Geist*, s. 67-88. København.
- Michelsen, William (1954) *Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn. Idehistoriske studier over Grundtvigs verdenskrøniker og deres litterære forudsætninger*. København.
- Mynster, J.P. (1862) *Af Efterladte Breve til J.P. Mynster*, udg. C.L.N. Mynster. København.
- Steffens, Henrich (1823) *Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben*. Breslau.
- Steffens, Henrich (1845) *Hvad jeg oplevede. Nedskrevet efter Hukommelsen*, bind 10, overs. Frederik Schaldemose. København.
- Thaning, Kaj (1953) "Grundtvigs møde med Irenæus – hans Vej til 'Dagningen' og 'De levendes Land'" i *Grundtvig Studier*, s. 7-68. København.
- Thaning, Kaj (1981) "Den 'mageløse opdagelse's tilblivelse" i *Grundtvig Studier*, s. 7-29. København.
- Toldberg, Helge (1950) *Grundtvigs Symbolverden*. København.